

- سرشناسه : شعبانی موثق، حبیب‌الله، ۱۳۵۶ -
- عنوان و نام پدیدآور : منطق فهم حدیث (روش پژوهش در حدیث با رویکردی اصولی) / حبیب‌الله شعبانی موثق.
- مشخصات نشر : قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، انتشارات، ۱۴۰۱.
- مشخصات ظاهری : ۲۵۴ ص.؛ ۵/۱۴ × ۵/۲۱ س.م.
- فروست : انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۶۳۱. علوم قرآنی: ۷۹.
- شابک : 978-600-444-384-5
- وضعیت فهرست‌نویسی : فیا.
- یادداشت : کتابنامه: ص. [۳۲۵ - ۳۴۲]: همچنین به صورت زیرنویس.
- یادداشت : نمایه.
- عنوان دیگر : روش پژوهش در حدیث با رویکردی اصولی.
- موضوع : حدیث -- تحقیق -- روش‌شناسی.
- Hadith -- Research -- Methodology
- حدیث -- علم‌الدرایه.
- Hadith -- *Ilm al-Dirayah
- شناسه افزوده : مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، انتشارات.
- رده‌بندی کنگره : BP۱۰۹
- رده‌بندی دیویی : ۲۶/۲۹۷
- شماره کتاب‌شناسی ملی : ۹۰۰۲۸۶۸

منطق فهم حدیث

(روش پژوهش در حدیث با رویکردی اصولی)

www.ketab.ir

حبیب‌الله شعبانی مؤلف

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

۱۴۰۱

۱۶۳۱

شمارهٔ ردیف

علوم قرآنی - ۷۹

شمارهٔ موضوعی

۱۴۰۱-۵۱

منطق فهم حدیث: روش پژوهش در حدیث با رویکردی اصولی

نویسنده: حبیب‌الله شعبانی موثقی

ناشر: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

چاپ: زمزم

نوبت و تاریخ چاپ: اول، پاییز ۱۴۰۱

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۱۱۰۰۰۰ تومان

دفتر مرکزی: قم، خیابان شهید، کوی ممتاز، پلاک ۳۸

تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۳۳۲۶

شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیرى جاوید، ساختمان شماره ۳۶۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲

تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱

شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۳۸۴-۵

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه معاونت پژوهش
۱۵	پیشگفتار
۱۹	مقدمه
۱۹	جایگاه حدیث و اهمیت آن در هندسه اجتهادی شیعه

فصل اول

کلیات

۲۵	۱. تبیین مفهومی
۲۵	۱-۱. حدیث
۲۷	۱-۲. خبر
۲۸	۱-۳. اثر
۲۸	۱-۴. روایت
۲۹	۱-۵. سنت
۳۱	۱-۶. فقه
۳۳	۲. فقه الحدیث و علوم همگون؛ تمایزها و اشتراکات
۳۴	۲-۱. علم الرجال
۳۷	۲-۲. درایة الحدیث

- ۲-۳. منبع‌شناسی ۴۳
- ۲-۴. تاریخ حدیث ۴۴
- ۲-۵. فقه حدیث ۴۴
- ۲-۵-۱. غریب الحدیث ۴۶
- ۲-۵-۲. نقد الحدیث ۴۷
- ۲-۵-۳. مختلف الحدیث (علاج الحدیث) ۴۷
- ۲-۵-۴. علل الحدیث ۴۸
- ۲-۵-۵. اسباب ورود الحدیث ۴۹
۳. کتاب‌شناسی فقه حدیث و علوم همگون ۴۹
۴. ضرورت بحث فقه حدیث ۵۲

فصل دوم

قواعد اسنادی و پیش‌نیاز

- قاعده اول: اثبات اصل صدور ۵۹
- حجیت خبر واحد ۶۰
۱. موضوع‌شناسی خبر واحد ۶۰
۲. کبرای حجیت خبر واحد ۶۳
۳. شرایط عمل به خبر واحد ۶۴
- ۳-۱. عدالت یا وثاقت ۶۴
- ۳-۲. موضوعیت یا طریقت خبر ثقه (وثوق خبری یا مخبری) ۶۶
۴. بحث صغروی: روش اثبات مصادیق خبر واحد معتبر ۷۰
- ۴-۱. بررسی وجود جعل و تدلیس در اخبار ۷۱
- ۴-۲. عوامل جعل حدیث ۷۲
- ۴-۳. راه‌های تشخیص جعلی بودن حدیث ۷۴
- ۴-۴. روش احراز صدور حدیث ۷۴
- قاعده دوم: اثبات نقل صحیح حدیث ۹۰

۱. بررسی تفصیلی عوامل تغییر در روایات ۹۲
- ۱-۱. کیفیت نقل روایات ۹۲
- انواع نقل روایت ۹۲
- ۱-۲. روش استنساخ روایات ۹۷
- ۱-۳. خصوصیات برخی روایات ۹۸
- ۱-۴. تقطیع در روایات ۹۸
۲. آسیب‌ها در نقل حدیث ۹۹
- الف) تحریف و تصحیف ۹۹
- ب) اضطراب ۱۰۰
- ج) ادراج ۱۰۳
- د) حدیث مزید ۱۰۴
- ه) حدیث مقلوب ۱۰۶
۳. روش احراز نقل صحیح حدیث ۱۰۷
- ۳-۱. روش‌های مشترک ۱۰۷
- الف) رجوع به منابع اصیل روایی ۱۰۷
- ب) توجه به نسخه‌های متفاوت کتب روایی ۱۰۹
- ج) توجه به خانواده حدیث و احادیث مشابه ۱۱۰
- د) توجه به قواعد نقد حدیث ۱۱۱
- ۳-۲. روش‌های اختصاصی ۱۱۲
- قاعده سوم: نسخ حدیث ۱۲۲
۱. تعریف نسخ ۱۲۵
۲. راه‌های شناخت حدیث ناسخ و منسوخ ۱۲۶
- قاعده چهارم: اثبات جدی بودن جهت صدور روایت ۱۳۰
۱. تعریف لغوی و اصطلاحی تقیه ۱۳۰
۲. راه‌های تشخیص جهت صدور ۱۳۶
- ۲-۱. قراین داخلی ۱۳۶
- ۲-۲. قراین بیرونی ۱۳۸

فصل سوم

قواعد فقه الحدیث و فهم مضمون حدیث

- مرحله اول: قواعد درونی فهم حدیث ۱۴۶
- مقدمه اول: مدلول تصویری و تصدیقی ۱۴۸
۱. تعریف مدلول تصویری و تصدیقی ۱۵۰
۲. نسبت مدلول تصویری با تصدیقی استعمالی ۱۵۱
- مقدمه دوم: مدلول منظوقی و مفهومی ۱۵۳
- مقدمه سوم: کیفیت دلالت کلام بر مدلول خود ۱۵۵
- مقدمه چهارم: روش‌های کشف مدلول تصویری و تصدیقی در کلام ۱۶۰
- امر اول: فهم واژگان و مفردات حدیث ۱۶۰
۱. آشنایی با علم صرف ۱۶۱
۲. شناخت دقیق لغات ۱۶۳
- امر دوم: فهم ترکیبی کلام ۱۷۰
۱. آشنایی با علم نحو ۱۷۱
۲. آشنایی با علوم بلاغی ۱۷۲
۳. فهم قراین متصله کلام ۱۷۵
- مرحله دوم: قراین مؤثر در فهم مراد جدی ۱۷۸
- انواع قرینه ۱۸۳
۱. قرینه لفظی و غیرلفظی ۱۸۳
۲. قرینه متصله یا منفصله ۱۸۴
- بیان تفصیلی اقسام قرینه ۱۸۶
۱. قرینه حالیه و مقامیه (متصله و منفصله) ۱۸۶
- ۱-۱. اسباب صدور حدیث و فهم فضای صدور ۱۸۶
- ۱-۲. حکم عقل ۲۰۲
- ۱-۳. اسلوب و سیاق کلام ۲۰۳
- ۱-۴. قرینه حکمت ۲۰۴

۲۰۴	۱-۵. ارتکازات عقلایی و عرفی
۲۰۵	۱-۶. اجماع، شهرت، ضروریات دینی و فقهی
۲۰۵	۲. قراین لفظی
۲۰۵	۲-۱. قرینه لفظی متصله
۲۱۵	۲-۲. قرینه لفظی منفصله
	۲-۳. شناخت متن دقیق و آسیب‌های احتمالی در متن یا در سند
۲۲۱	حدیث
۲۲۲	۲-۴. فهم اسباب و شرایط صدور حدیث
۲۲۳	۲-۵. تأثیر در فهم دقیق و عمیق از متن
۲۲۵	مرحله سوم: بررسی اختلاف الحدیث و تعارض الادله
۲۲۶	۱. تعریف اختلاف الحدیث
۲۲۷	۲. نسبت اختلاف الحدیث با تعارض لادله
۲۲۸	۳. اسباب اختلاف الحدیث
۲۲۹	اول، علت‌های داخلی
۲۳۱	دوم، عامل‌های بیرونی
۲۳۱	۴. راهکارهای حل اختلاف روایات
۲۳۴	۵. تبیین مرجحات
۲۳۹	مرحله چهارم: توجه به قواعد نقد حدیث
۲۳۹	۱. تعریف نقد حدیث
۲۴۰	۲. برآیند ارزیابی حدیث
۲۴۳	۳. بررسی معیار و ملاکات نقد حدیث
۲۴۴	۳-۱. مطابقت متن حدیث با تعالیم کتاب‌الله
۲۷۱	۳-۲. سنجش احادیث با سنت قطعی
۲۷۵	۳-۳. توجه به معارف عقلانی
۲۸۱	۳-۴. سنجه بودن تاریخ در نقد متن
۲۸۳	۳-۵. سنجش متن حدیث با آموزه‌های قطعی علمی و محسوس
۲۸۸	مرحله پنجم: آسیب‌شناسی فهم حدیث

۱. آسیب‌های ماده پژوهش ۲۸۸
- ۱-۱. آسیب‌های مرتبط با مرحله تلقی حدیث ۲۸۸
- ۱-۲. آسیب‌های مرتبط با مرحله گزارش و نقل حدیث ۲۹۱
۲. آسیب‌های مرتبط با پژوهشگر ۲۹۲
- الف) تبعیت از تمایلات نفسانی ۲۹۲
- ب) متأثر بودن از فرهنگ بیگانه و دچار شدن به التقاط ۲۹۶
- ج) ساده‌انگاری پژوهشگر ۲۹۷
- د) جمود فکری ۳۰۱
- هـ) متأثر بودن از پیش‌فرض‌های ذهنی و مسلم‌انگاشته ۳۰۸
۳. آسیب‌های مربوط به روش پژوهش ۳۱۷
- ۳-۱. تتبع ناقص ۳۱۸
- ۳-۲. برخورد گزینشی و جهت‌دار ۳۲۲
- منابع ۳۲۵
- نمایه‌ها ۳۴۳

مقدمه معاونت پژوهش

حقیقت اصیل‌ترین، جاودانه‌ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق چه جان‌ها که در راه آن نیاخته، و جاهلان و باطل‌پرستان چه توطئه‌ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ‌واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین‌حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین‌رفتنی و نگویند. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام نادانانه دنیا رسته‌اند، و در این میان، نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم ﷺ و جانشینان برحق و گرامی او ﷺ، برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت‌پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند،

رسالت حقیقت خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به ویژه عالمان دین، بس عظیم تر و سخت دشوارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش های اسلامی می درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش هایی چشمگیر کرده، گام هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده اند، و می روند تا با فعالیت های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین المللی باز یابند. ولی در قلمرو پژوهش های علوم اجتماعی و انسانی تلاش های دانشمندان این مرز و بوم آن گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته، و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده اند. در این زمینه کمتر می توان رد پای ابتکارات و به ویژه خلاقیت های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش در پیش است. از این روی، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه های دینی و سازماندهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم ترین اهداف و اولویت های مؤسسات علمی به ویژه مراکز پژوهشی حوزه های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت های بی دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت الله خامنه ای^ع از آغاز تأسیس بر اساس سیاست ها و اهداف ترسیم شده از سوی حضرت آیت الله محمدتقی مصباح یزدی به امر پژوهش های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش

مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو روش‌شناسی اقتصاد اسلامی که با تلاش پژوهشگر ارجمند، حجت‌الاسلام والمسلمین حبیب‌الله شعبانی موثقی نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده آن است که فرایند فهم متون دینی و احادیث شریف را با لحاظ قواعد اصولی و علم الحدیثی بررسی کند.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و حجت‌الاسلام والمسلمین اسدالله جمشیدی که با مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاس‌گزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند مَنان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ❁

پیشگفتار

شناخت هر دینی وابسته به منابع اثباتی آن است و مهم‌ترین منبع اثباتی دین مقدس اسلام قرآن کریم است که افزون بر منبع بودن، مرجع تشخیص صحت و سقم منابع دیگر نیز هست.

در کنار قرآن کریم، منبع مهم و اصیل دیگر، سنت و روایات منقول است. با توجه به وجود ساحت‌ها و حوزه‌های مختلف دینی، روایات شریف نیز به فراخور به حوزه‌های مختلفی اشاره می‌کند. علاوه بر تبیین و تفسیر آیات قرآن کریم در بخش اصول دین و عقاید و نیز اخلاق و سنن و آداب، بخش عظیمی از روایات نیز مربوط به جنبه عملی دین است که به عنوان وظایف عملی شرعی مطرح است. گاه مضمون روایات دعاهایی‌اند که با لسان خاصی ارائه می‌شود و گاه در صدد تفهیم مطلب به عموم مخاطبان است. همچنان‌که در فقه اصغر و رفتارهای عملی، روایات مورد توجه است، در فقه اکبر و مسائل اصولی و عقیدتی و اخلاقی نیز روایات شریف به عنوان منبع مورد توجه است؛ لذا در فهم دینی مهم‌ترین منبع اثباتی، قرآن کریم و روایات شریف است که البته استنباط از منابع دینی محتاج رعایت قواعد فهم است و باید روش‌های فهم در آن رعایت شود که دانش فقه‌الحدیث عهده‌دار تبیین همین روش‌هاست.

این علم مهم‌ترین شاخه حدیث‌شناسی است و علوم دیگر همچون رجال یا مشکل‌الحدیث و امثال آن همگی به نحوی و مقدمه فقه‌الحدیث‌اند.

هدف اعلا از حدیث، شناخت و معرفت به نظر شریعت مقدس است که در لایه‌های یک متن بیان شده است و شناخت آن آسان نیست. عوامل متعددی باعث شده است فهم مراد جدی شریعت مقدس از لایه‌لای متون با سختی‌هایی مواجه شود و نیازمند به‌کارگیری روش‌هایی باشد که اگر رعایت نشود، شخص را دچار خطا در فهم خواهد کرد. تبیین قواعدی که برای فهم نهایی از متن لازم است، بر عهدهٔ این علم است. در فقه الحدیث محقق می‌کوشد با یاری گرفتن از شواهد درونی در متن (همچون تحلیل واژگان) و شواهد بیرونی (مثل فضای صدور) که معنای متن را تأیید می‌کنند، به‌کنه معنای نهفته در متن دست یابد. مضمون حدیث شریف حدیث تدریه خیر من الف حدیث ترویه^۱ نیز ناظر به همین بحث است. کشف مدلول تصدیقی جدی با ابزاری که روشمند و قابل تحقیق باشند، هدف نهایی فقه الحدیث است. قواعدی که در فهم متن مؤثرند، قواعدی ادبی، اصولی، کلامی یا عقلی و عقلایی می‌توانند باشند. موضوع این علم نیز متن حدیث است.

در کنار فقه الحدیث، علم اصول فقه نیز در بسیاری از مسائل خود به بررسی روش‌های فهم متن اشاره می‌کند. بسیاری از مسائل علم اصول جنبهٔ روشی دارند؛ یعنی ناظر به تبیین روش‌های عقلایی کشف مراد جدی از متن‌اند. بنابراین مباحث اصول با فقه الحدیث قرابت فراوانی دارند.

کتاب فراوانی در زمینهٔ فقه الحدیث و قواعد روشی آن با همین عنوان‌ها تدوین شده است؛ اما کمتر نوشتاری به‌صورت تفصیلی به تلفیق این دو بحث پرداخته است. در این مکتوب تلاش شده است مباحث اصولی مرتبط

۱. یک حدیث را اگر کاملاً فهمیده باشید بهتر از هزار روایت است که برای دیگران نقل کنید (محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۲، ص ۱۸۴).

با فقه الحدیث به صورت برجسته مورد مذاقه قرار گیرد. از همین رو ذکر شاهد مثال‌های زیادی نیز از روایات فقهی ارائه شده است.

نوشتار حاضر با بررسی قواعد فقه الحدیثی، با رویکردی به مباحث علم اصول، به تبیین مباحث و قواعد فهم پرداخته است. برای کشف مراد جدی متن حدیث، رعایت فرایند خاصی لازم است. اثبات صدور حدیث و صحت استناد آن با لحاظ روش‌های اعتبارسنجی سندی و محتوایی و نیز بررسی مجموعه احادیث و نسبت‌سنجی بین آنها ضرورت دارد؛ لذا مباحث مطرح‌شده صرف قواعد فهم متن نیست، بلکه کوشیده‌ایم قواعد مرتبط با این فرایند را بررسی کنیم.

در پایان، بر خود فرض می‌دانم از زحمات همه دوستانی که در تدوین این مکتوب یاری رسانده‌اند، قدردانی و تشکر کنم. خصوصاً از استاد معظم حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر استاذ الله جمشیدی و دوست عزیز و ارجمند جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای حسن قره‌باغی که زحمات فراوانی را متقبل شدند، سپاسگزارم.

از خداوند متعال علو درجات را برای همه محدثان و فقها و علمای گذشته تاریخ اسلام خواستاریم. امید آنکه تمام زحمات، مورد قبول حضرت حق تعالی واقع شود.

وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

بهار ۱۴۰۰

جایگاه حدیث و اهمیت آن در هندسه اجتهادی شیعه

شناخت هر دینی وابسته به منابع اثباتی آن است. مهم ترین منبع اثباتی دین مقدس اسلام قرآن کریم است که علاوه بر منبع، مرجع تشخیص صحت و سقم منابع دیگر نیز است: **حَطَبَ النَّبِيِّ ﷺ بِمَنِيَّ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ مَا جَاءَكُمْ عَنِّي يُوَافِقُ كِتَابَ اللَّهِ فَإِنَا قُلْتُهُ وَمَا جَاءَكُمْ يُخَالِفُ كِتَابَ اللَّهِ فَلَمْ أَقُلْهُ**^۱

در کنار قرآن کریم، منبع مهم و اصیل دیگر، تفسیرها و تبیین های معصومان علیهم السلام است. قرآن کریم ایشان را مفسر دانسته است؛ چنان که آیات فراوانی نبی اکرم صلی الله علیه و آله را مفسر و مبیین معرفی کرده (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ)^۲ و توجه و عمل به این تفسیرها را لازم شمرده است (وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا)^۳. طبق این آیات، تعلیم قرآن بر عهده نبی اکرم صلی الله علیه و آله است و در استمرار این حرکت تربیتی و تعلیمی نبی اکرم صلی الله علیه و آله، کسانی که ایشان معرفی کرده اند، مرجع خواهند بود: **أَنِي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ ﷻ وَعَترَتِي أَهْلَ**

۱. پیغمبر صلی الله علیه و آله در منا خطبه خواندند و فرمودند: ای مردم، هر چه از قول من به شما رسد و موافق قرآن باشد، من گفتم و آنچه به شما رسد و مخالف قرآن باشد، من نگفتم (محمدرضا عابدینی، الکافی، ج ۱، ص ۶۹).

۲. و این قرآن را به تو نازل کردیم تا برای مردم آنچه را به ایشان نازل شده است، بیان کنی (نحل، ۴۴).

۳. هر دستوری که رسول به شما داد، بگیری و از هر گناهی نهی تان کرد، آن را ترک کنی (حشر، ۷).

بَيْتِي أَلَا وَهُمَا الْخَلِيفَتَانِ مِنْ بَعْدِي وَلَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَى الْحَوْضِ.^۱
 تشریح دین و بیان حقیقت آن بر عهده عالمانی است که علم را از منبع
 اصیل آن فراگرفته و به ارت برده‌اند: اِنَّ الْعِلْمَ يُتَوَارَثُ فَلَا يَمُوتُ عَالِمٌ اِلَّا
 تَرَكَ مَنْ يَعْلَمُ مِثْلَ عِلْمِهِ اَوْ مَا شَاءَ اللهُ.^۲

باتوجه به بیان فوق روشن می‌شود که منبع دوم دین‌شناسی سنت
 معصومان علیهم‌السلام است؛ لذا برای تدین و شناخت اصیل و شفاف دین باید به
 سنت و عترت رجوع کرد و از آنجاکه در زمان فعلی توفیق تشرف به محضر
 امام علیه‌السلام وجود ندارد، تنها مرجع شناخت نظرات معصومان علیهم‌السلام احادیثی است
 که سنت ایشان را حکایت می‌کند: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه‌السلام: احْتَفِظُوا بِكُتُبِكُمْ فَإِنَّكُمْ
 سَوْفَ تَحْتَاجُونَ إِلَيْهَا.^۳ باتوجه به وجود ساحت‌ها و حوزه‌های مختلف دینی،
 روایات شریف نیز به‌طور اخور به حوزه‌های مختلف و موضوعات متنوعی
 اشاره کرده‌اند. علاوه بر همین، تفسیر آیات قرآن کریم در بخش اصول
 دین و عقاید و نیز اخلاق و سنن و آداب، بخش عظیمی از روایات نیز
 مربوط به جنبه عملی دین است که به‌عنوان وظایف عملی شرعی و فرعی
 مطرح است. گاه مضمون روایات دعاهایی است که با لسان خاصی ارائه
 می‌شود و گاه در صدد تفهیم قوانین شرعی و عملی به مخاطب عام است.
 همچنان‌که در فقه اصغر و رفتارهای عملی، روایات منبع است، در فقه اکبر
 و مسائل اصولی و عقیدتی و اخلاقی نیز چنین است. دین‌شناسی اصیل و

۱. رسول خدا فرمودند: به‌راستی من در میان شما دو نعل می‌گذارم؛ کتاب خدا و عترت خود،
 اهل بیتم. هلا، این دو بعد از من خلیفه‌اند و از هم جدا نشوند تا سر حوض بر من وارد شوند
 (محمد بن علی بن بابویه قمی (شیخ صدوق)، *الأمالی*، ص ۴۱۵).

۲. محققاً علم به‌ارت می‌رود. عالمی نمیرد، جز آنکه به‌جا گذارد کسی را که مثل او بدانند یا
 هر چه خدا خواهد (محمد بن یعقوب کتبی، *الکافی*، ج ۱، ص ۲۲۲).

۳. نوشتجات خود را محفوظ دارید که در آینده به آن نیاز پیدا می‌کنید (همان، ص ۵۲).

حقیقی جز از طریق دین‌شناس واقعی و معصوم^ع روی نخواهد داد. معرفت دینی اصیل و قابل اعتماد فقط از طریق معصومان^ع به دست خواهد آمد. البته این به معنای نفی تلاش‌های عقلانی و فلسفی نیست و در حوزه‌هایی که عقل توان درک دارد، می‌تواند (و باید) منبع به‌شمار آید؛ اما حوزه‌های شناختی عقل محدود است؛ و لذا در فهم دینی مهم‌ترین منبع اثباتی، قرآن کریم و روایات شریف است. فهم منابع دینی نیز محتاج رعایت قواعد فهم است و باید روش‌های فهم را در آن رعایت کرد. فقه الحدیث تلاشی در تبیین این روش‌هاست.

تلاش علمی برای فهم دین در بخش عظیمی نیازمند روایات است؛ خصوصاً در ساحت‌های تعبدی و عملی؛ زیرا تلاش‌های عقلی در این حوزه‌ها عقیم و بسیار کم‌بهره است. البته روشن است که مراد از عقل، عقل مستقل است، نه عقل ابزاری که مرکز ثقل فهم آیات و روایات است. از سوی دیگر، آیات قرآن کریم که خاطر به تبیین این بخش باشد، محدود است. قرآن کریم بیشتر به کلیات دین اشاره کرده و تبیین جزئیات به نبی اکرم^ص و معصومان^ع به‌عنوان اولی الامر و اگذار شده است؛^۱ لذا روایات در کنار قرآن کریم به‌عنوان مهم‌ترین منبع فهم دینی مورد توجه محققان دینی است؛ چنان‌که در روایتی شریف آمده است: مَا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا وَفِيهِ

۱. از روایاتی که در آنها به مرجع بودن اولی الامر اشاره شده است، روایتی در تفسیر عیاشی است که: وَكُلُّ رَدْوَةٍ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أَوْلِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلَّهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ يَعْنِي آلَ مُحَمَّدٍ، وَهَمُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَ مِنَ الْقُرْآنِ، وَيَعْرِفُونَ الْحَلَالَ وَالْحَرَامَ، وَهَمُ الْحُجَّةُ اللَّهُ عَلَى خَلْقِهِ؛ درحالی‌که اگر آن را به پیامبر و پیشوایان که قدرت تشخیص کافی دارند، بازگردانند، از ریشه‌های مسائل آگاه خواهند شد؛ منظور خاندان عترت است که از قرآن استنباط می‌کنند و حرام و حلال را می‌شناسند و حجت خداوند بر خلق‌اند (محمد بن مسعود عیاشی، التفسیر، ج ۱، ص ۲۶۰).

کِتَابٌ أَوْ سُنَّةٌ.^۱ بنابراین تفکیک کتاب و سنت مسلماً به گمراهی خواهد انجامید؛^۲ لذا حجیت حدیث و فهم درست آن رکنی اصیل در شناخت و معرفت دینی است و بدون آن دین‌شناسی ناقص خواهد بود.

www.ketab.ir

۱. چیزی نیست، جز آنکه درباره‌اش آیه یا سنتی هست (محمدبن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۵۹).

۲. روشن است که شعار «حسبنا کتاب الله» با حدیث تقلین در تعارض است. قرآن بدون ولایت و عترت همان قرآنی است که در تاریخ بر نیزه زدند و بستر ساز حکمیت و خوارج شد.